

Internationale

februari 1981

Spectator

in dit nummer o.a.:

De slinkende rol van Nederland

De Nederlander en de Europese Gemeenschap

Postindustriële samenleving en Europese eenwording

Continuïteit en verandering in Israël

Zuid-Afrika: deling van de macht of deling van het land?

Internationale Spectator

februari 1981 - jaargang XXXV - nr. 2

Redactie

J. L. Heldring (hoofdredacteur),
prof. E. Coppieters (redacteur voor België),
W. K. Hoekzema (eindredacteur),
J. W. van der Meulen, S. Rozemond.

Uitgave

van het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken te 's-Gravenhage,
in samenwerking
met het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen te Brussel.
Verschijnt maandelijks.

Adres redactie en administratie

Alexanderstraat 2, 2514 JL 's-Gravenhage,
tel. (070)466429. Voor België: Kroonlaan 88,
1050 Brussel, tel. 648 20 00.

Abonnementen

Nederland: abonnementsprijs f 63,— per jaar;
voor studenten f 53,—. Oost-Europaserie c.q.
Ontwikkelingsserie f 23,—.
Losse nummers f 6,50 plus verzendkosten.
Abonnementen kunnen elk kwartaal ingaan, maar
slechts aan het einde van de jaargang (kalenderjaar)
worden beëindigd. Zij worden automatisch
verlengd, tenzij vóór 1 december opzegging heeft
plaatsgehad.

Abonnementsgelden gelieve men *niet* eigener
beweging te storten. Een stortings-/acceptgirokaart
of nota wordt toegezonden. Voor betaling van
losse nummers e.d. giro 595900 t.n.v. het NGIZ,
Alexanderstraat 2, 2514 JL 's-Gravenhage.

België: Bfr. 950 per jaar; voor leden en studenten
Bfr. 900. Oost-Europaserie c.q. Ontwikkelingsserie
Bfr. 400. Abonnementen lopen van 1 januari tot 31
december. Losse nummers Bfr. 100.

Prek. 000-0030892-46 t.n.v. Koninklijk Instituut
voor Internationale Betrekkingen, Kroonlaan 88,
1050 Brussel. In België niet elders te verkrijgen,
ook niet bij boekhandelaren.

Buiten de Benelux: f 78,—.

Advertentietarieven

¼ pag. f 315,—; ½ pag. f 185,—; ¼ pag. f 105,—.
Contracttarieven op aanvraag bij de uitgever.

Inhoud

<i>J. J. C. Voorhoeve</i> Deslinkende rol van Nederland	69
<i>Marcel van Herpen</i> De Nederlander en de Europese Gemeenschap	79
<i>A. van Staden</i> De postindustriële samenleving en de eenwording van West-Europa	86
<i>J. E. Ellemers</i> Continuïteit en verandering in Israëls politieke verhoudingen	94
<i>G. Zoutendijk</i> Zuid-Afrika, opnieuw gezien	105
<i>Klaus Baron von der Ropp</i> De republiek Zuid-Afrika: een oplossing door deling van de macht of door deling van het land?	114
Recente literatuur en documenten - Frankrijk	123
Boekaankondigingen	124

*Alle in dit periodiek uitgesproken meningen en inzichten
blijven geheel voor verantwoordelijkheid der schrijvers.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, micro-
film of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.*
ISSN 0020-9317

De republiek Zuid-Afrika: een oplossing door deling van de macht of door deling van het land?

KLAUS BARON VON DER ROPP

De opvolging van Balthazar Johannes Vorster door Pieter Willem Botha wekte bij conservatieve kringen in West-Europa de hoop dat nu wellicht toch de republiek aan de Kaap de Goede Hoop niet het pandemonium van geweld zou worden dat al zo vaak was voorspeld. Want wie naar de talrijke toespraken van de nieuwe president luisterde, waarin hij sprak van de noodzaak van ingrijpende veranderingen ('adjust or die'), kon de indruk krijgen dat de regering-Botha - hoe vaag zij zich ook uitdrukte - een conceptie had ontwikkeld voor een nieuwe politieke orde in Zuid-Afrika. Anders zouden immers, om maar een voorbeeld te noemen, al die door Pretoria met veel ophef aangekondigde plannen om Zuid-Afrika met de overige staten van het subcontinent in een 'constellatie van staten' te verbinden, geen zin hebben gehad.¹ Immers, tot dusver was het uitgesloten geweest dat Mozambique, Angola, Zaïre, Zambia, Malawi alsmede Botswana, Lesotho en Swaziland (de BLS-landen) zich in een bondgenootschap zouden aansluiten bij de door hen diplomatiek niet erkende onafhankelijke reservaten ('thuislanden') Transkei, BophutaTswana en Venda en de republiek Zuid-Afrika. Ook de machthebbers in Pretoria konden zich hier geen illusies over maken. Ze wisten ten slotte dat bijv. de begin deze eeuw afgesloten douaneunie tussen Zuid-Afrika en de BLS-landen sinds 1976 op twee niveaus moest opereren omdat zelfs deze staten weigerden om met de genoemde reservaten samen te werken en ze aldus *de facto* als soevereine landen te erkennen. Verscheidene argumenten pleiten daarom voor de opvatting dat P.W. Botha ernaar streefde om de Zuidafrikaanse *status-quo* te vervangen door een nieuwe politieke orde, hoe die er ook uit mocht zien.² Maar indien dat het geval was, dan is hij met zijn concepties tot nu toe over de sterke reactionaire vleugel van zijn regerende Nationale Partij (NP) gestruikeld.

Mogelijk is ook dat de nieuwe regering in Pretoria alleen maar tot cosmetische veranderingen hier en

daar bereid was, maar voor de rest vastbesloten was om 'de poging van (het blanke) Zuid-Afrika om uit de geschiedenis te emigreren'³ voort te zetten. De meeste blanke Zuidafrikanen zijn zo sterk het slachtoffer geworden van hun eigen propaganda, zo sterk de gevangenen van hun eigen ideologie dat ons dit niet hoeft te verbazen. Heribert Adam heeft al gewaarschuwd dat 'de Afrikaner elite, liever dan zich op te sluiten in een belegerde veste, onhandige pogingen doet om mogelijke doorbraken te vinden, in welke richting dan ook'.⁴

Het vermogen van Pretoria tot politieke veranderingen

Wat de concepties van P.W. Botha stuk voor stuk ook geweest mogen zijn, elke waarnemer van de ontwikkelingen in Zuid-Afrika zal één ding moeten vaststellen: noemenswaardige veranderingen hebben zich in het politieke systeem van deze meer- volkenstaat niet voorgedaan in de ruim twee jaar dat de nieuwe minister-president nu aan de macht is. Net als zijn voorganger lijkt ook hij te weinig tot vernieuwingen in staat en politiek te zwak om een revolutie van boven af te bewerkstelligen. Vandaar dat op het ogenblik veel hoop gevestigd is op zijn mogelijke opvolger, Gerrit Viljoen, een academicus van grote naam, tot voor kort voorzitter van de nog altijd machtige Broederbond en thans minister van onderwijs. Zolang Viljoen niet als een Afrikaner Charles de

(1) Daarover kritisch Deon Geldenhuys and Denis Venter, 'A Constellation of States: Regional Cooperation in Southern Africa', in: *International Affairs Bulletin* (Braamfontein) 3/1979, blz. 36-72.

(2) Vlg. bijv. Wolfgang H. Thomas, 'Südafrika zwischen Teilung und Integration', in: *Aussenpolitik* (Hamburg) 3/1979, blz. 301-322 (314-322); P. Roelf Botha, *South Africa: A Plan for the Future/A Basis for Dialogue*, Johannesburg, 1978.

(3) Geciteerd naar Günther Gillesen, *Rassenstaat - Ständestaat - Gottesstaat? Südafrikas Versuch aus der Geschichte auszuwandern*, Stuttgart, 1978.

(4) Heribert Adam, 'Survival Politics: In Search of a New Ideology', blz. 128-144 (143), in: Heribert Adam and Hermann Giliomee, *Ethnic Power Mobilized/Can South Africa Change?*, New Haven and London, 1979.

Klaus Baron von der Ropp is wetenschappelijk medewerker aan de Stiftung Wissenschaft und Politik te Ebenhausen bij München.

Gaulle zijn land een nieuwe politieke orde zal bezorgen, zal de positie van de zwarte en bruine Zuidafrikanen waarschijnlijk onveranderd die van 'verworpenen' zijn.

Een goed voorbeeld hiervan levert de ontwikkeling van het reservaat de Ciskei. Een door de regering van dit gebied ingestelde onafhankelijke commissie van deskundigen (de commissie-Quail) kwam tot de ondubbelzinnige conclusie dat Ciskei als zelfstandige staat niet levensvatbaar was en dat bovendien de overgrote meerderheid van de bewoners tegenstander was van invrijheidstelling in de vorm van staatkundige 'onafhankelijkheid'.⁵ Ondanks deze niet mis te verstane opvattingen zal Ciskei reeds binnen afzienbare tijd dezelfde weg opgaan als de reservaten Transkei, BophutaTswana en Venda, en eveneens 'onafhankelijk' worden.

Niet geheel uitgesloten is dat Ciskei tevoren nog in geografisch en economisch opzicht geconsolideerd zal worden, wellicht op basis van de aanbevelingen van de hiertoe bevoegde commissie-Hennie van der Walt. Maar ook in dat geval zullen de maatregelen om Ciskei politiek los te maken van Zuid-Afrika tot stand komen tegen de wil van de meerderheid van zijn bevolking. Voor de massa van de zwarte Zuidafrikanen is immers een 'verligte' versie van de apartheid nauwelijks aanvaardbaarder dan de 'verkrampde' *status-quo*.⁶ Ze beschouwen dergelijke concessies van Pretoria alleen maar als een poging om 'rassen-discriminatie te moderniseren', zoals Heribert Adam het zo treffend heeft geformuleerd.

Veranderingen in het denken van de blanke Zuidafrikanen?

Meer nog dan de ineenstorting van het Portugese koloniale rijk is de smadelijke nederlaag van de politiek gematigde bisschop Muzorewa en de soevereine verkiezingsoverwinning van Robert Mugabe in het met Zuid-Afrika zo nauw verstrengelde Zimbabwe, voor een klein maar invloedrijk deel van de Afrikaner-élite aanleiding geweest om zich op de eigen politieke standpunten nog eens te bezinnen. Daar heeft trouwens ook nog een reeks andere factoren toe bijgedragen: de onlusten van 1976 en 1977, die sterke gelijkenis vertoonden met een burgeroorlog; het begin 1980 gepubliceerde rapport van rechter Petrus Cillie over de oorzaken ervan⁷; de talrijke, en vaak politiek gemotiveerde illegale stakingen; de voortdurend terugkerende boycotts op zwarte en bruine scholen en universiteiten; en ten slotte het groeiend aantal terroristische aanslagen (toegeschreven aan het African National Congress) op politieposten, verkeerscomplexen en industriële installaties als Sasol I en II.

Ook belangrijke groepen binnen de Nationale Partij, en zelfs leden van de *inner circle*, zijn ervan overtuigd dat het vasthouden aan de apartheid (de zg. grote apartheid inbegrepen) er rechtstreeks toe zal leiden dat het land, en daardoor ook het Afrikanerdom in de afgrond zal storten. Het bijna religieuze geloof aan de juistheid van de reeds meer dan dertig jaar gevolgde weg is weggeslagen, en heeft plaats gemaakt voor grote onzekerheid. Menig dissident binnen de Nationale Partij ziet parallellen tussen het lot van het nationaal-socialistische Duitsland en Zuid-Afrika. Hier en daar begint men de kruisiging van eens zo bewonderde Afrikanerleiders te eisen, waar onder zelfs die van Hendrik Verwoerd.

Deze kritische leden van de Nationale Partij zoeken naar alternatieve staatkundige constructies, die zowel rekening houden met het recht van de zwarte meerderheid op zelfbeschikking als met de noodzaak van substantiële garanties wat betreft het bestaansrecht ('copper bottomed guarantees of existence') van de blanke Afrikaanse natie alsmede dat van de beide bruine minderheden. Van deze discussies dringt als regel weinig tot de buitenwereld door.

Maar toch staat één ding vast: de traditionele opvattingen van de Engelstalige blanke Zuidafrikanen ('geleidelijke integratie in plaats van segregatie') spelen bij het zoeken naar alternatieven geen rol. In het buitenland wordt over het algemeen vergeten dat niemand onder de blanken hier thans nog een voorstander van is. 'Boer' en 'Brit' staan tegenwoordig in politiek opzicht dichter bij elkaar dan ooit tevoren. De 'Britten' hebben moeten inzien dat er voor zwarte en blanke Zuidafrikanen op politiek, sociaal, economisch en cultureel gebied eenvoudig geen gemeenschappelijke noemer valt te bedenken, wat betekent dat een gemeenschappelijk staatsbestel zoals we dat elders kennen eenvoudig niet kan functioneren. Daarmee is de politieke cultuur van de Engelstalige blanke Zuidafrikanen onherroepelijk ten onder gegaan, op z'n laatst rond het midden van de jaren '70. Dat blijkt onder meer uit een beslissing van het Johannesburgse dagblad *Rand Daily Mail*, het blad dat tientallen jaren lang gestreden heeft voor integratie, ook op politiek gebied: sinds enkele jaren laat het vrijwillig twee afzonderlijke uitgaven verschijnen

(5) Zie hierover het *Ciskei Commission Report (The Quail Report February 8 80)*, Silverton/Pretoria, 1980.

(6) Vlg. Lawrence Schlemmer, 'Political Alternatives for the Ciskei: Political Attitudes and Values among Xhosa-speaking Africans of Ciskeian Origin or Residence', blz. 177-300, in: *The Quail Report*, a.w.

(7) Daarover *Beeld* (Johannesburg), 1 maart 1980, blz. 1, 2, 6 en 7 en *Rand Daily Mail* (Johannesburg), 1 maart 1980, blz. 1, 4, 5 en 6.

voor zijn blanke en zwarte lezers, uitgaven die met name in hun politieke berichtgeving sterk van elkaar afwijken.

Blanke Zuidafrikanen op zoek naar alternatieve ordes

Daarentegen ontlenu de betrokken kringen binnen de Nationale Partij bij hun debatten wél heel wat argumenten aan de overwegingen van de liberale Progressive Federal Party (PFP), die door de kiezers ten eeuwigén dage verbannen is naar de oppositiebanken. Al jarenlang discussieert de PFP in alle openheid over plannen voor een constitutioneel geïstitutionaliseerde deling van de macht (de 'permanente grote coalitie') alsmede over concepties voor een radicale deling van het land.

Wat dat laatste betreft, ook in de Nationale Partij wordt al jaren hierover gepraat, zij het dan wel achter gesloten deuren. Wie als lid van de Nationale Partij zich openlijk bij dergelijke denkrichtingen aansluit, wordt tegenwoordig weliswaar niet van zijn bewegingsvrijheid beroofd, zoals het geval was met de vroegere moderator van de Nederduits gereformeerde kerk, C. F. Beyers Naudé. Hij wordt echter wel als een 'verraaier' gebrandmerkt en raakt daardoor maatschappelijk volledig in het isolement.

Het is nu eenmaal zo dat verreweg de meeste Zuidafrikanen in politiek opzicht niet bereid zijn om over de zo urgente revolutie van boven na te denken.⁸ Zo ontbreekt bijvoorbeeld bij veel politici de bereidheid om in te gaan op suggesties die na de verkiezingsoverwinning van Robert Mugabe in Zimbabwe in sommige Afrikaner bladen naar voren zijn gebracht. Deze luiden dat Pretoria de toekomst van het land moet gaan bespreken met de 'ware' vertegenwoordigers van de zwarte en bruine bevolkingsgroepen, in plaats van met de quislings die in de reservaten aan het bewind zijn.⁹ Zelfs deze Afrikaner commentatoren hoeden zich er echter voor om te betogen dat dergelijke onderhandelingen alleen dan succes kunnen hebben wanneer de blanke Zuidafrikanen bereid zijn om akkoord te gaan met een radicale herverdeling van rijkdom en staatkundige macht, met name ten gunste van de zwarte bevolking.

Wel zijn er tegenwoordig regelmatig ronde-tafelgesprekken tussen enerzijds hoogleraren uit Stellenbosch, Potchefstroom en ook de Rand Afrikaanse Universiteit; vooraanstaande journalisten van *Beeld*, *Die Transvaler*, *Die Vaderland*; functionarissen van grote Afrikaner ondernemingen alsmede het (liberale) South African Institute for Race Relations; en anderzijds leidende vertegenwoordigers van Inkatha, het Comité van Tien uit Soweto, het (illegale) African National Congress en de Black Conscious-

ness Movement. Bij dit soort bijeenkomsten komen vraagstukken van gemeenschappelijk belang ter sprake. Ze dienen echter uitsluitend ter wederzijdse informatie. Onderhandeld is er tot dusver niet.

Zou dat veranderen, zou de regering werkelijke onderhandelingen aanknopen met de zwarte oppositie in plaats van met de quislings, dan zou ze het gevaar lopen om ter plekke door de talrijke reactionairen in het eigen kamp ten val te worden gebracht. Dan zou in haar plaats een kabinet kunnen komen dat sympathiseert met de openlijk racistische Herstichte Nationale Partij.

Wie in deze tijd van gedachten wisselt met blanke Zuidafrikanen, onverschillig of het Engelssprekenden of Afrikaners zijn, moet net zo goed als vroeger terugdenken aan een karikatuur die jaren geleden verscheen in het liberaal-conservatieve dagblad *The Star* (Johannesburg): losgeraakt van de rest van de aarde cirkelt een nieuwe maan om onze planeet, voorzien van het opschrift 'Zuid-Afrika'. Heel veel blanke Zuidafrikanen beschouwen zich - slachtoffer geworden van hun eigen propaganda en ideologie, en verraden door het in hun ogen decadente Westen - als een christelijk bolwerk tegen het marxisme. Behalve het vooruitzicht van een oorlog is er niets wat hen overtuigt van de noodzaak van een revolutie van boven.

Ontwikkelingen onder de zwarte Zuidafrikanen

Voor de gematigde, en uiteraard ook het snel groeiende aantal radicale, zwarte Zuidafrikanen is het volkomen oninteressant wat deze of gene kritische groep binnen het Afrikanerdom aan radicale veranderingen bespreekt. Voor hen is alleen maar bepalend dat de blanke overheid hen onveranderlijk hard, met 'kragdadigheid' tegemoet treedt. Anders dan voor de zwarten in Angola, Mozambique en Zimbabwe is er voor hen in de achter ons liggende jaren politiek niets veranderd: de blanke regering in Pretoria staat hen, net als vroeger, alleen maar politieke rechten toe in de reservaten. Deze vertonen geogra-

(8) Vlg. Theodor Hanf, Heribert Weiland, Gerda Vierdag (en medewerkers), *Südafrika: Friedlicher Wandel? Möglichkeiten demokratischer Konfliktregelung - Eine empirische Untersuchung*, München/Mainz, 1978, blz. 138-254.

(9) Zie o.a. *Beeld* (Johannesburg), 4 maart 1980 ('Kies nou') en Louis Oosthuysen, 'Witmense weet nog nie hoe swart en bruin dink en voel', in *Rapport* (Johannesburg), 30 maart 1980, blz. 20. Over de tot nu toe overigens zeer magere resultaten van zulke oproepen: Robert von Lucius, 'Zwischen Neo-Apartheid und wirklichem Wandel', in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 oktober 1980, blz. 7.8.

fisch gesproken nog steeds veel overeenkomst met een lappendeken. Het zijn nog altijd de armenhuizen van de republiek¹⁰; alle reservaten te zamen zijn, net als in het verleden, slechts goed voor een kleine één procent van het bruto sociaal produkt. 'Onproductieve' of 'niet meer produktieve' arbeidskrachten worden, ondanks de zeer grote werkloosheid die er in de reservaten heerst, nog steeds afgevoerd naar 'hervestigingsgebieden' in de reservaten. De ellende die daar heerst is reeds tien jaar geleden beschreven door de franciscanerpater Cosmas Desmond, die later om die reden verbannen werd.¹¹ Hier, net als in de zwarte lokaties binnen het 'blanke' Zuid-Afrika, heeft Pretoria al sinds lang de broeinesten van de grote Zuidafrikaanse revolutie in het leven geroepen. Dientengevolge is het land thans vol onrust en gist het overall.¹² De guerrillastrijders die de komende jaren in toenemend aantal Zuid-Afrika zullen binnendringen, zullen daar een vijfde kolonne aantreffen van niet veel minder dan ongeveer twintig miljoen zwarte Zuidafrikanen, dus bijna 70 procent van de totale bevolking.

Het ziet ernaar uit dat de massa van de politiek geïnteresseerde zwarte Zuidafrikanen thans sympathiseert met het African National Congress (ANC) of, in aanzienlijk geringere mate, met de Inkathabeweging van Gatsha Buthelezi. Vaak lijkt het of beide bewegingen meer overeenkomsten met elkaar vertonen dan verschillen.¹³ Onder jonge zwarten beschikken verder de Black Consciousness Movement (BCM) alsmede de hiermee zeer verwante Pan Africanist Congress (PAC) over aanzienlijke aanhang. Daarentegen zijn de politici in de reservaten die met Pretoria collaboreren het slachtoffer geworden van hun gebrek aan succes. Dientengevolge spelen ze nauwelijks een rol meer.

Het zwarte Zuid-Afrika laat zijn verlangens duidelijk horen. Zo valt het op met hoeveel openheid zwarte Zuidafrikanen tegenwoordig uiting geven aan hun steun voor de verboden bevrijdingsbewegingen ANC en, zij het in mindere mate, het PAC. Dat komt in de zwarte voorsteden onder meer tot uitdrukking bij gelegenheden als de begrafenis van zwarte Zuidafrikanen die naam gemaakt hebben in de bevrijdingsstrijd voor de zwarte bevolking. Bij de begrafenis van de meer dan vijftien jaar geïnterneerde ANC-activiste Lillian Ngoyi ('heroïne of our time') in Orlando East (Transvaal) werden veel vlaggen van het ANC meegedragen. Ook haar doodskist was met de zwart-groen-gouden vlag bedekt. In veel opzichten hetzelfde gebeurde bij de begrafenis van drie ANC-sympathisanten, die na een met gijzelingen gepaard gaande overval op een bank in Pretoria door de politie waren doodgeschoten. Uit de rouwstoet klonken

voortdurend uitroepen op als 'het waren geen misdadigers, het zijn onze helden'.

De zwarten tot een compromis bereid?

Wie probeert uit te vinden welke voorstellingen deze mensen hebben van de politieke toekomst van het land, zal ontdekken dat alle openbaar geworden standpunten van het regeringskamp ten aanzien van een liberalisering van de *status-quo*, bij de zwarten nauwelijks reacties oproepen. Dat geldt trouwens ook in sterke mate voor de zojuist aangestipte en dadelijk nog uitvoeriger te behandelen denkbeelden van blanke radicalen over een federatie *sui generis* (pacificatiedemocratie) of zelfs een radicale deling van het land.¹⁴ De zwarten eisen luid en duidelijk de eenheidsstaat. Ze sluiten zich aan bij het opschrift op het graf van de tijdens zijn hechtenis door de politie geliquideerde strijder voor de burgerrechten Steve Biko: One Azania, one Nation.

Over een vorm van bescherming van minderheden, hoe die er ook uit mag zien, denkt hier nauwelijks nog iemand na.¹⁵ In dit verband zij opgemerkt dat er zeer grote naïviteit voor nodig is om aan te nemen dat er in een dergelijke staatkundige orde nog plaats zal zijn voor de blanke Zuidafrikaanse natie of/ en de beide bruine minderheden. Met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid valt te voorspellen dat ze verdreven of omgebracht zouden worden.

Ideologisch gezien kunnen we BCM/PAC en ook Inkatha aanduiden als Zwartafrikaans-nationalistisch. Of dat ook geldt voor het ANC is zeer de vraag.

(10) Zie hierover het onlangs gepubliceerde rapport van het Bureau of Economic Research: Co-operation and Development (BENSO)/ Pretoria, in: *Development Studies in Southern Afrika* (Pretoria) juli, 1980.

(11) *The Discarded People/An Account of African Resettlement in South Africa*, Middlesex, 1971.

(12) Zie daarover laatstelijk *Race Relations News* (Johannesburg) 1980. juli, blz. 4-6 en *Intergroep* (Rondebosch) 1980, juni, blz. 1-4.

(13) Vlg. de uittalingen van Oliver Tambo (ANC) in *New African* (London) 1980, maart, blz. 60; Robert von Lucius, 'Zwischen Resignation und Militanz', in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 18 juli 1980, blz. 5,6.

(14) Zie hierover het interview met John Barratt met Ntatho Motlana 'From South Africa to Azania', blz. 31-47, in Robert I. Rotberg en John Barratt (eds.), *Conflict and Compromise in South Africa*, Lexington e.a., 1980; Ntatho Motlana in *Frontline* (Braamfontein) 1980. februari, blz. 7-8. Veel duidelijker in een latere uitgave van *Frontline*, overgenomen in *The Star / International Airmail Weekly* (Johannesburg), 5 juli 1980, blz. 9. Ten slotte het interview met N. Motlana, 'Alles muss zerstört werden', in: *Der Spiegel*, 40/1980, blz. 169-173.

(15) Zie noot 14.

Een studie zoals Rainer Büren¹⁶ onlangs heeft gepubliceerd over de politieke cultuur van de Palestijnen ontbreekt tot dusver voor het ANC. Het gerucht gaat echter dat de twisten binnen deze bevrijdingsbeweging tussen marxisten en nationalistten zelfs in de gevangenis cellen op Robbeneiland tot gevechten leidden. Sinds ongeveer twaalf jaar bekleden enige leden van de nog altijd zeer Moskougetrouwe Zuidafrikaanse communistische partij belangrijke leidende posities in de externe vleugel van het ANC. Voor het merendeel gaat het hier om blanke en bruine Zuidafrikanen.

Het ANC, BCM en zelfs het PAC zijn thans weliswaar nog steeds bereid om met de heersende blanke Zuidafrikanen over de nieuwe politieke orde in Zuid-Afrika te onderhandelen. Deze onderhandelingen zouden echter in hun ogen slechts één doel mogen hebben: de onvoorwaardelijke capitulatie van de nog altijd soeverein heersende blanke Zuidafrikanen voor de zwarte meerderheid. Anderzijds lijkt het er sterk op dat de president van Inkatha, Buthelezi, nog altijd bereid is om compromissen te sluiten. Dat komt onder meer tot uiting in zijn medewerking binnen de zg. commissie-Buthelezi. Deze werkt aan een formule waarbij in de provincie Natal een constitutioneel geïnstitutionaliseerde machtsdeling tot stand zou komen tussen de daar woonachtige drie bevolkingsgroepen.¹⁷ Ongetwijfeld speelt hierbij de overweging een rol dat, in het geval dat dit experiment in Natal succes heeft, deze nieuwe orde als model kan dienen voor de gehele republiek.

Buthelezi laat hiermee zien dat hij, anders dan zijn machtig geworden rivalen uit de militante bevrijdingsbewegingen, een realist is. Zo verklaarde hij in New York voor de National Council of Churches: 'Meer dan de meesten ken ik de realiteit van de blanke macht. Meer dan de meesten weet ik dat de blanken bereid zijn om in hun laatste uur de aarde te verbranden en te sterven bij de verdediging van het onverdedigbare.'¹⁸ Buthelezi kent ook de potentiële kracht van de met de Israëlische Goesh Emoaniem vergelijkbare Afrikaanse Weerstandsbeweging, die met haar terreur voor niets zal terugdeinzen. Buthelezi's militante critici in binnen- en buitenland zullen ook in dit opzicht nog veel van hem kunnen leren. In deze zin waarschuwde onlangs ook de ver over de grenzen van zijn land bekende strijdbare liberaal en schrijver Alan Paton: voor het geval dat de andere conflictpartijen zouden insisteren op de toepassing van de formule 'één-man-één-stem in één staat', zou de in haar bestaan bedreigde blanke Zuidafrikaanse natie het land in een apocalyptisch vernietigingsproces storten.¹⁹

Gedachten over een constructieve Westelijke Zuid-Afrikapolitiek

Tientallen jaren lang was Zuid-Afrika voor veel Westelijke landen een heimelijke bondgenoot. Zijn reusachtige rijkdom aan veelal schaarse grondstoffen is voor belangrijke delen van de Westelijke economieën van waarschijnlijk existentieel belang. Zijn vliegvelden en havens, met verreweg de beste voorzieningen in de regio, alsmede andere onderdelen van de Zuidafrikaanse infrastructuur maken dat het land een grote betekenis heeft op het gebied van de veiligheidspolitiek. De strategische betekenis van de republiek aan de Kaap is daarom ook zo groot omdat Zuid-Afrika zelf zijn nauwe en veelvuldige bindingen met het Westen, en in het bijzonder met West-Europa, nooit serieus op het spel heeft gezet. Zo is er, om een voorbeeld te noemen, nimmer sprake van geweest dat Pretoria pogingen zou kunnen ondernemen om lid van een grondstoffenkartel te worden.

De opstanden van 1976 en 1977 gaven echter eindelijk het Westen ook een indruk van het revolutionaire potentieel van het land, van zijn latente instabiliteit. De veroordelingen van het apartheidssysteem werden in het Westen scherper. Ze waren voor het eerst waarschijnlijk ook ernstig gemeend. Openlijk werd erover gesproken om Pretoria met hulp van economische sancties ertoe te dwingen om zijn rassenspolitiek op te geven. Sommige politici in het Westen, waaronder niet in de laatste plaats de voormalige Amerikaanse VN-ambassadeur Andrew Young²⁰, identificeerden zich met de opvattingen van ANC, BCM en PAC dat de problemen van de meer-volkenstaat Zuid-Afrika op dezelfde manier opgelost kunnen worden als de problemen van de kolonistengebieden Zimbabwe en Namibia, volgens de formule 'één-man-één-stem in één staat'. Dergelijke uitingen van leidende Westelijke politici, hoe positief ze ook worden ontvangen in het zwarte Afrika, hebben in Zuid-Afrika slechts twee effecten: ze drijven de rond het

(16) *Ein Palästinensischer Teilstaat?/Zur internen, regionalen und internationalen Dimension*, Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen/München, 1979. Een marxistische visie: No Sizwe, *One Azania, one Nation/The National Question in South Africa*, London, 1979.

(17) Ook leden van de NP houden zich thans met zulke denkbepelden bezig; zie bijv. bureau for economic policy and analysis (Pretoria), *Alternatives to the consolidation of KwaZulu*, Pretoria, 1980.

(18) 'Christian Perspectives of the Black Liberation Struggle in South Africa', in: *South African Outlook* (Rondebosch) 1979, september, blz. 134-138 (137).

(19) *Die Zeit* (Hamburg), 18 januari 1980, blz. 16.

(20) O.a. in *Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt*, 28 januari 1979, blz. 8.

Afrikanerdom samengetrokken blanke Zuidafrikanen, ook hun meest liberale vertegenwoordigers, in het 'laager' en versterken dus het 'nochtans' van de Boeren. En bij de zwarte conflictpartij in Zuid-Afrika ontstaan verwachtingen waar geen Westelijke regering werkelijk aan kan en zal voldoen. Met andere woorden: uitlatingen als die van Andrew Young brengen Zuid-Afrika alleen maar dichterbij de grote tragedie.

Het Westen moet eindelijk tot een constructieve politiek komen, wil het niet reeds op afzienbare termijn in Zuid-Afrika, als gevolg van een burgeroorlog van ongehoorde dimensies, voor een ramp komen te staan. Lukt dat op korte termijn niet, dan zal realiteit worden wat Gatsha Buthelezi in juni 1978 op de Road-Ahead conferentie in het Zuidafrikaanse Grahamstown voorspelde: 'De constitutionele ontwikkelingen in zuidelijk Afrika zullen een bijproduct worden van kogels en geweld.'²¹

Een essentieel bestanddeel van een constructieve Zuid-Afrikapolitiek zal zijn dat de West-Europeanen, Noord-Amerikanen, Japanners, Australiërs, Nieuw-Zeelanders alsmede een zo groot mogelijk aantal zwarte Afrikaanse landen, het bij de VN-debatten - om maar een voorbeeld te noemen - niet zullen laten bij de tot dusver normale, stereotiepe veroordelingen van Zuid-Afrika. Hoe nodig zulke veroordelingen ook zijn, daarnaast zal ook geëist moeten worden dat er een nationale conventie bijeenkomt die een nieuwe grondwet zal opstellen. Bovendien moeten de buitenlandse bemiddelaars eisen dat deze grondwet als *interdependente elementen* zowel de verwezenlijking van het zelfbeschikkingsrecht van de zwarte Afrikaanse meerderheid bevat, als de machtspolitieke verzekering van het bestaansrecht van de blanke en bruine Zuidafrikaanse minderheden ('copper-bottomed guarantees of existence').

Zeker wanneer een dergelijke nationale conventie pas tijdens een burgeroorlog bijeenkomt, zal permanente bemiddeling nodig zijn van Westelijke en zwarte Afrikaanse onderhandelaars. Het zal tot hun centrale taken behoren om, met inachtneming van het al eerder gezegde, ontwerp-grondwetten te formuleren en aan de conflicterende partijen in Zuid-Afrika voor te leggen. Daarbij kan het dan tot steun zijn, wanneer in de voorafgaande jaren een aantal Nederlanders, Duitsers en Noord-Amerikanen in frequent en zeer nauw overleg met vertegenwoordigers van alle Zuidafrikaanse bevolkingsgroepen een reeks van dergelijke constitutionele modellen heeft uitgewerkt en gepubliceerd. Reeds thans wordt in Zuid-Afrika zelf over mogelijke modellen gedebatteerd wanneer de toekomst van het land ter sprake komt. Alle studies

die hier van belang zijn berusten, voor zover ze in de tweede helft van de jaren '70 of later zijn ontstaan, voor een groot deel op de resultaten van een breed opgezet Nederlands-Duits-Zuidafrikaans onderzoekproject van het Arnold Bergstraesser Instituut in Freiburg.²² In dit project werden voor het eerst concrete gegevens verzameld, geanalyseerd en gepresenteerd over de bereidheid van de blanke Zuidafrikanen tot verandering en de veranderingsverwachtingen van de zwarte Zuidafrikanen op sociaal, economisch en politiek gebied. Hier ontstond een ware goudmijn voor al die kringen in het Westen en in het zwarte Afrika die Zuid-Afrika noch de rol van een stille bondgenoot, noch die van een paria toedenken.

Pacifitiedemocratie voor Zuid-Afrika?

Niemand minder dan de president van Tanzania heeft geschreven dat de opvattingen over democratie van de zwarte Afrikanen geheel anders zijn dan die van Europeanen.²³ Zo zet Julius Nyerere onder meer uiteen dat pluralistische samenlevingen de zwarte Afrikaan vreemd zijn. In Zuid-Afrika nu stoot deze zwarte Afrikaanse cultuur op die van de blanke Zuidafrikanen, in veel opzichten nog altijd verwant aan de Westelijke waardepatronen. Het is vooral aan de studies van de Nederlandse politicoloog Arend Lijphart over de conceptie van de pacifitiedemocratie te danken, dat niet alleen in Zuidafrikaanse en buitenlandse theoretische geschriften, maar ook in de politieke praktijk van Zuid-Afrika wordt onderzocht of het Zuidafrikaanse dilemma, voortkomend uit deze culturele verschillen, wellicht valt op te lossen langs de weg van een systeem van constitutioneel geïnstitutionaliseerde machtsdeling.²⁴ Heel bewust zoekt Lijphart een middenweg tussen beide andere opties, die door hem op goede gronden ondeugdelijk zijn bevonden: politieke integratie en radicale deling van het land. Zonder dat dit ergens duidelijk wordt uitgesproken zijn er echter duidelijke aanwijzingen

(21) *The Star/International Airmail Weekly* (Johannesburg), 8 juli 1978, blz. 1.

(22) Theodor Hanf, Heribert Weiland, Gerda Vierdag (met medewerking van Lawrence Schlemmer e.a.), *Südafrika: Friedlicher Wandel? Möglichkeiten demokratischer Konfliktregelung - Eine empirische Untersuchung*, München/Mainz, 1978.

(23) Zie o.a. Julius K. Nyerere, 'The African and Democracy', blz. 103-106, in Julius K. Nyerere, *Freedom and Unity*, London, e.a. 1967.

(24) Zie o.a. 'Majority Rule versus Democracy in deeply divided Societies', in: *Politikon* (Pretoria) 2/1977, blz. 113-126; Frederik van Zyl Slabbert and David Welsh, *South Africa's Options/Strategies for Sharing Power*, Cape Town, 1979.

dat Lijphart zelf van mening is dat een machtssysteem dat op pacificatiedemocratie berust, in Zuid-Afrika niet zal kunnen functioneren.

Dat blijkt al uit een paar voorwaarden waaraan volgens de theorie van Lijphart voldaan moet worden wil een dergelijk systeem functioneren:²⁵ geen van de bevolkingsgroepen beschikt op zichzelf over de meerderheid van de totale bevolking; alle bevolkingsgroepen zijn bovendien getalsmatig ongeveer even sterk. (De bevolking van Zuid-Afrika bestaat voor ongeveer 70 procent uit zwarte, voor ongeveer 17 procent uit blanke en voor 10 resp. 3 procent uit bruine Zuidafrikanen.) De totale bevolking is relatief klein (maar in Zuid-Afrika bedraagt zij ongeveer 30 miljoen). Er moet een externe bedreiging bestaan die door alle bevolkingsgroepen als zodanig wordt ervaren (maar de 'communistische' bewegingen ANC en PAC zijn de vijanden van de blanken, terwijl ze daarentegen door de zwarten als bezorgers van de vrijheid worden beschouwd. Het ontbreken van extreme sociaal-economische verschillen (in Zuid-Afrika echter ontmoeten de eerste en de vierde wereld elkaar). De aanwezigheid van politieke tradities van besluitvorming in een grote coalitie (doch in Zuid-Afrika bestaan niet sinds enkele tientallen jaren, maar sinds eeuwen rigoureuze segregatie en blanke heerschappij).

Dientengevolge moet worden vastgesteld dat weliswaar de economische omstandigheden een systeem van pacificatiedemocratie voor Zuid-Afrika buitengewoon wenselijk doen voorkomen, maar dat op politiek gebied zelfs de meest elementaire voorwaarden voor een dergelijke orde niet voorhanden zijn. De stelling dat de pacificatiedemocratie niet in Zuid-Afrika toepasbaar is, valt moeilijk te betwisten. Ook de constatering die de liberale partijleider Frederik van Zyl Slabbert tegenover dergelijke kritiek stelt, verandert er weinig aan: 'De enige hoop dat een smalle basis voor consensus bereikt en geconsolideerd kan worden bestaat hierin dat de antagonisten een glimp zouden kunnen opvangen van de afgrond van geweld, economische rampspoeden en alle ellende die onbeperkte conflicten met zich brengen.'²⁶ Het is een uiting van radeloosheid, van vertwijfeling, van patriottisme – maar niets meer!

Deling van het land als laatste terugvalpositie?

Vooral de liberale Zuidafrikaan Alfred R. F. Hoernlé, voor het eerst meer dan veertig jaar geleden, en de Amerikaan Edward A. Tiryakian (1967) hebben aandacht geschonken aan het vraagstuk of de problemen van Zuid-Afrika langs de weg van een radicale deling van het land kunnen worden opgelost.²⁷ Met de publi-

katie van het artikel 'Republik Südafrika: Teilung als Ausweg?' in het Duitse tijdschrift *Aussenpolitik*²⁸ werd vervolgens, aansluitend op het reeds vermelde Zuid-Afrika-project van het Arnold-Bergstraesser-instituut, en twee maanden na 'Soweto', een poging ondernomen om deze tot dusver zeer vage delingsstrategieën te concretiseren. Dit geschiedde met behulp van een zeer gedetailleerde landkaart, waarvan er één hierbij staat afgedrukt. In het betrokken artikel werden, onder verwijzing naar twee delingsopties die ook op de hierbij afgedrukte kaart staan ingetekend, de volgende voorstellen ter discussie gesteld:

- Een consequente territoriale deling van Zuid-Afrika in twee staten: een noordelijke staat met een uitsluitend zwarte bevolking en een zuidelijke staat met uitsluitend blanke en bruine Zuidafrikanen. Als grens werd de lijn Oranjemund, Kimberley, Bloemfontein en Port Elizabeth voorgesteld, met genoemde plaatsen als noord- resp. oostgrens van de blank/bruine staat.

- Volledig integratie van de 'kleurlingen' en 'Indiërs' in de blank-bruine staat, dat wil zeggen 'één-man-één-stem in twee staten'.

- Vaststelling van de grenzen met inachtneming van historische gegevens (de Kaapprovincie ten westen van de Ciskei in het 'moederland' van de 'kleurlingen' en van de blanken) en een gedetailleerde en gefundeerde verdelende rechtvaardigheid (de zwarte staat beschikte met ongeveer 70 procent van de totale bevolking over ongeveer 50 procent van het gebied en bijna 75 procent van het bruto sociaal produkt). Bovendien werd bij het vaststellen van de grenzen ook gelet op een zekere gelijkwaardigheid wat betreft ontwikkelingspotentieel, gemeten aan de grondstoffenbasis en de infrastructuur. Beide staten beschikten bijv. over elk drie grote havens.

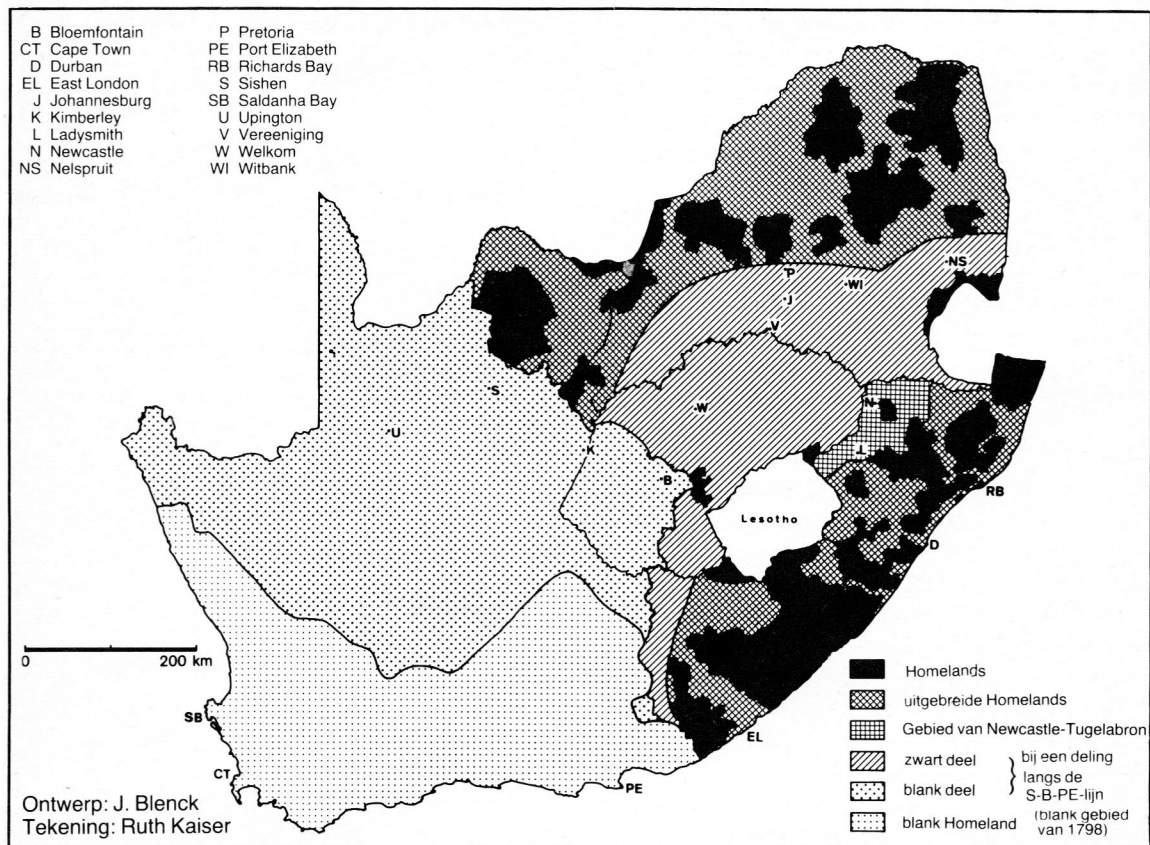
(25) Zie de in noot 24 geciteerde bijdrage van A. Lijphart, blz. 125. Zie verder de even precieze als kritische uiteenzettingen van Heribert Adam, a.w. (noot 4), blz. 286-295.

(26) Frederik van Zyl Slabbert and David Welsh, a.w., blz. 119.

(27) R. F. Alfred Hoernlé, 'Anatomy of Segregation', in: *Race Relations* (Johannesburg) 1/1936, blz. 14-21; Edward A. Tiryakian, 'Sociological Realism: Partition for South Africa?', in: *Social Forces* 2/1967, blz. 208-221 met vele literatuuropgaven. Vlg. Lawrence Schlemmer, 'Social Implications of Constitutional Alternatives in South Africa', blz. 271, in: J. A. Benyon (ed.) *Constitutional Change in South Africa*, Pietermaritzburg, 1978.

(28) Jürgen Blenck en Klaus Baron von der Ropp, 'Republik Südafrika: Teilung als Ausweg?', in: *Aussenpolitik* 3/1976, blz. 308-324; overgenomen in: *South African Journal of African Affairs* (Pretoria) 1/1977, blz. 21-32; Klaus Baron von der Ropp, 'Teilt Südafrika! Nationale Selbstbestimmung und Minderheitenschutz . . .', in: *Die Zeit* (Hamburg), 20 juli 1979, blz. 14.

Afb. 1 Ontwerpen voor een deling van Zuid-Afrika

Bron: Jürgen Blenck en Klaus Baron von der Ropp, 'Republik Südafrika: Teilung als Ausweg?'; in: *Aussenpolitik* (Hamburg) 3/1976, blz. 317.

– Bevolkingsverplaatsingen van zeer aanzienlijke omvang, waarbij in tegenstelling tot de bestaande segregatiepolitiek vooral blanken en Indiërs betrokken waren. In totaal zouden ongeveer 4,6 miljoen mensen moeten verhuizen.

– De blank-bruine Afrikaanse staat werd in het Westelijk bondgenootschap opgenomen om zijn voortbestaan te waarborgen.

De Amerikaan Kenneth Lee Adelman, die evenals Tiryakian een voor de blanke Zuidafrikanen aanzienlijk gunstiger deling van het land bepleit, vindt in een commentaar op dit voorstel dat hier sprake is van een 'nonstarter in political terms'.²⁹ Dat is in zoverre juist dat de woordvoerders van machtige, militante organisaties van zwarte Zuidafrikanen, zoals Ntatho Motlana³⁰, deze overwegingen ronduit verwerpen. Voor hen is, zoals de Duitse journalist Joachim Braun (Pretoria) het heeft geformuleerd, het gevangeneiland Robbeneiland net zo niet-onderhandelbaar als voor de Afrikaners het bij Pretoria gelegen

Voortrekkersmonument niet-onderhandelbaar is. De burgeroorlog die voor de deur staat zal echter ook de zwarte Zuidafrikanen ertoe dwingen om naar terugvalposities en compromisformules te zoeken.

Zeer verrassend was het voor de auteurs van het artikel in *Aussenpolitik* dat slechts heel weinig blanke Zuidafrikanen hun voorstellen met zo'n bijtende, 'kragdadigheid' verradende kritiek afwezen als Rudolf Gruber dat deed in *South Africa International*: 'apocalyptic in its premises, naive in its arguments and Utopian in its conclusions'.³¹ De Afrikaners zijn

(29) *African Realities*, New York, 1980, blz. 164 (daar voetnoot 7), alsmede blz. 156, 157. Zie voor de reacties op de bijdrage in *Aussenpolitik*: Klaus Baron von der Ropp, 'Is territorial partition a strategy for peaceful change in South Africa?', in: *International Affairs Bulletin* (Braamfontein) 1/1979, blz. 36-47.

(30) Zie daarvoor bijv. de in noot 14 geciteerde uitspraken.

(31) R. Gruber in *South Africa International Quarterly* (Johannesburg) 3/1980, blz. 168-169.

nu eenmaal op zoek naar een strategie om te overleven. Natuurlijk hebben ook zij oog voor de economische waanzin die inherent is aan elke opdeling van hun land. Maar voor hen wier bestaan op middellange termijn bedreigd wordt, zijn economische overwegingen slechts van secundaire betekenis. Belangrijk lijkt ook dat de Zuidafrikanen in het noordoosten en het zuidwesten van het land sinds lange tijd twee systemen van infrastructuur hebben ontwikkeld die van elkaar onafhankelijk zijn. In het artikel in *Aussenpolitik* werd hier destijds nader op ingegaan.

Lezenswaardig en constructief is daarentegen de kritiek die de liberale Afrikaner Gavin Maasdorp naar voren heeft gebracht.³² Hij accepteert door de bank genomen het verloop van de grenzen zoals dat in *Aussenpolitik* werd voorgesteld, maar raadt dringend aan om te proberen af te zien van de geopperde bevolkingsverplaatsingen, zo dat op een of andere wijze mogelijk is. Maasdorp van zijn kant stelt twee multiraciale staten voor die beide van elkaar onafhankelijk zijn en die elk voor zich georganiseerd zijn volgens het beginsel van 'één-man-één-stem'. Het plan van Maasdorp houdt rekening met de kritiek van zwarte Zuidafrikanen alsmede met de geheel anders gemotiveerde kritiek uit kringen van leidende economen tegen het plan. Het doorslaggevende zwakke punt ligt hierin dat de conceptie-Maasdorp de blanke en bruine Zuidafrikanen geen toevluchtsoord garandeert in het zuiden van de republiek voor het niet onwaarschijnlijke geval dat ze uit de noordelijke staat worden verdreven.

Wanneer het eens tot een radicale deling van Zuid-Afrika moet komen, zo meent Van Zyl Slabbert in zijn stellingname tegen het voorstel in *Aussenpolitik*, dan zullen de grenzen niet worden getrokken door wetenschapsmensen maar door soldaten.³³ In de schriftelijke reacties op het hier besproken plan³⁴ is er ook verder regelmatig sprake van dat het slechts te verwezenlijken zal zijn volgend op een langdurige burgeroorlog.

Een deling zal oorlog in Zuid-Afrika niet kunnen verhinderen. Oorlog is waarschijnlijk zelf een voorwaarde ertoe dat blanke en zwarte Zuidafrikanen hun verwachtingen van het ogenblik zover zullen terugdringen dat ze bereid zijn om het land door onderhandelingen onderling te verdelen. Maar ook dan is het plan in *Aussenpolitik*, in zijn oorspronkelijke of in een gewijzigde vorm, nog altijd datgene wat C. L. Sulzberger in de *New York Times* erin ziet: het alternatief voor de holocaust.³⁵ Onder dergelijke omstandigheden zal niet langer gelden wat de Amerikaan Newell M. Stultz, een krachtige pleitbezorger³⁶ van het plan in *Aussenpolitik*, ertegen inbrengt: 'anders dan in het geval van het Indische subcontinent,

het vroegere mandaatgebied Palestina, Ierland en zelfs Cyprus is de statengemeenschap niet bereid om voor Zuid-Afrika een tweedeling van het land te accepteren.'³⁷

(32) 'Forms of Partition', blz. 107-146, in: Robert I. Rotberg and John Barratt, a.w. (noot 14).

(33) Frederik van Zyl Slabbert and David Welsh, blz. 169.

(34) Daarover o.a. P. L. Moorcraft 'Towards the Garrison State', blz. 86-105, in: F. McA. Clifford Vaughan (ed.), *International Pressures and Political Change in South Africa*, Cape Town, 1978; Pierre Mayer, 'Scénarios sud-africains', in: *Politique Internationale* (Paris) 1/1978, blz. 143-152; Arend Lijphart, 'Federal, Confederal, and Consociational Options for the South African Plural Society', blz. 51-75, in: Robert I. Rotberg and John Barratt, a.w.; Heribert Adam, 'Three Perspectives on the Future of South Africa', in: *International Journal of Comparative Sociology* (Leiden) vol. 20 no. 1-2, blz. 122-136 (134); vlg. Colin Legum (ed.), *Africa Contemporary Record/Annual Survey and Documents 1977/78*, New York e.a., blz. B885-B886.

(35) 'Eluding the Last Ditch', in: *The New York Times*, 10 augustus 1977, blz. 27 en 'Staying Out of the Last Ditch', in: *International Herald Tribune*, blz. 4.

(36) 'Newell M. Stultz' 'Transkei Independence in Separatist Perspective', in: *South African International Quarterly* (Johannesburg) 1/1977, blz. 10-26; dez. 'Transkei's Half Loaf/Race Separatism in South Africa', New Haven and London, blz. 5-14, 130-137.

(37) Newell M. Stultz, 'On Partition', in: *Social Dynamics* (Cape Town) 1/1979, blz. 1-13.